

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2020.7.2.22>

AKTUALNE KWESTIE OGRANICZEŃ KONSTITUCYJNO-PRAWNYCH SPOŁECZNO-EKONOMICZNYCH PRAW CZŁOWIEKA NA UKRAINIE W WARUNKACH INTEGRACJI EUROPEJSKIEJ

Alina Mishchenko

*aspirantka Katedry Prawa Konstytucyjnego i Praw Człowieka
Narodowej Akademii Spraw Wewnętrznych Ukrainy
(Kijów, Ukraina)*

ORCID ID: 0000-0003-2578-510X

Email: milolika93@ukr.net

Adnotacja. W artykule omówiono aktualne kwestie pojawiające się w procesie wdrażania społeczno-ekonomicznych praw człowieka w związku z ich ograniczeniem konstytucyjno-prawnym, w szczególności podstawy takich ograniczeń. Artykuł przedstawia stanowisko Trybunału Konstytucyjnego Ukrainy w sprawie regulacji stosunków, które są bezpośrednio związane z konstytucyjnym i prawnym ograniczeniem społeczno-ekonomicznych praw człowieka. Przedstawiono odrębne opinie czołowych uczonych konstytucjonalistów dotyczące przypadków ograniczania praw społeczno-ekonomicznych. Autor, za pomocą empirycznych metod przeprowadzonych badań, podjął próbę oceny obecnego stanu zapewnienia społeczno-ekonomicznych praw człowieka, co w przyszłości pomoże określić priorytetowe kierunki poprawy ukraińskiego systemu prawnego i ustawodawstwa krajowego na drodze do integracji europejskiej. Na podstawie wyników badań naukowych stwierdzono, że jednym z głównych problemów konstytucyjności ograniczeń społeczno-ekonomicznych praw jest niejednoznaczna interpretacja i stosowanie norm prawnych, co w rezultacie prowadzi do przekroczenia limitów dopuszczalnych ograniczeń lub do niewłaściwego zawężenia treści prawa.

Słowa kluczowe: konstytucyjno-prawny aspekt ograniczania praw człowieka, prawa społeczno-ekonomiczne, Unia Europejska, integracja europejska.

CURRENT ISSUES OF CONSTITUTIONAL AND LEGAL LIMITATIONS OF SOCIO-ECONOMIC HUMAN RIGHTS IN UKRAINE IN THE CONDITIONS OF THE EUROPEAN INTEGRATION

Alina Mishchenko

*Postgraduate Student at the Department of Constitutional Law and Human Rights
National Academy of Internal Affairs (Kyiv, Ukraine)*

ORCID ID: 0000-0003-2578-510X

e-mail: milolika93@ukr.net

Abstract. The article considers the current problems of the implementation of socio-economic human rights in connection with their constitutional and legal limitations, the reasons for their occurrence are examined. The article presents the position of the Constitutional Court of Ukraine in matters of regulation of relations directly related to the constitutional and legal limitations of socio-economic human rights. The opinions of leading constitutional scientist on certain cases of restriction of socio-economic rights are presented. Using empirical research methods, the author will try to assess the real situation of socio-economic human rights, which will further help to identify priority areas for improving the ukrainian legal system and national legislation on the way to european integration. According to the results of the research, the main problem with the constitutionality limitations of socio-economic human rights is that government officials ambiguously interpret and apply legal norms. This leads to exceeding the limits of permissible limitations or to illegally narrow the content of rights.

Key words. constitutional and legal aspect, limitations of human rights, social and economic rights, European Union, the eurointegration.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИХ ОБМЕЖЕНЬ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Аліна Міщенко

*аспірантка кафедри конституційного права і прав людини
Національної академії внутрішніх справ України (Київ, Україна)*

ORCID ID: 0000-0003-2578-510X

e-mail: milolika93@ukr.net

Анотація. У статті розглянуто актуальні питання, які виникають у процесі реалізації соціально-економічних прав людини у зв'язку з їх конституційно-правовим обмеженням, зокрема підстави таких обмежень. У роботі

представлено позиції Конституційного Суду України з питань регулювання відносин, які безпосередньо пов'язані з конституційно-правовим обмеженням соціально-економічних прав людини. Наведено окремі думки провідних науковців-конституціоналістів стосовно випадків обмеження соціально-економічних прав. Автором за допомогою емпіричних методів проведених досліджень здійснено спробу оцінити поточний стан забезпечення соціально-економічних прав людини, що надалі допоможе визначити пріоритетні напрями вдосконалення української правої системи й національного законодавства на шляху до євроінтеграції. За результатами наукового дослідження було виявлено, що одною з основних проблем конституційності обмежень соціально-економічних прав є неоднозначне тлумачення та застосування норм законодавства, що в результаті призводить до перевищення меж допустимих обмежень або до неправомірного звуження змісту прав.

Ключові слова: конституційно-правовий аспект, обмеження прав людини, соціально-економічні права, Європейський Союз, євроінтеграція.

Вступ. 3 1 вересня 2017 року набрала чинності Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом (далі – Угода). Ця Угода вже стала неоцінним вкладом і надбанням в історії становлення української державності. На реалізацію положень Угоди покладено значні сподівання, а саме щодо наближення українського законодавства до *acquis communautaire* ЄС. Вважається, що це створить можливість застосування історичних надбань європейської інтеграції в провідних сферах соціально-економічної життєдіяльності людей у правовій системі України й допоможе віднайти шляхи розв'язання найактуальніших проблем. Зокрема, в статті буде представлено детальний аналіз питань, що потребують уточнення щодо обмеження соціально-економічних прав людини, які ускладнюють встановлення та визнання європейських цінностей в Україні. Статтею буде закладено підґрунтя для всебічного поєднання можливих теоретичних і практичних аспектів із метою досягнення балансу інтересів усього населення української держави.

Положення Угоди підкреслюють спрямованість України в напрямі незалежної, демократичної, соціальної та правової держави, яка активно впроваджує позитивний досвід країн ЄС.

Проте в Україні лишаються неврегульованими такі питання, пов'язані з обмеженням реалізації соціально-економічних прав людини. По-перше, це колізії в конституційно-правовому регулюванні; по-друге, це механізм реалізації та здійснення контролю в цій сфері. Пропонуємо детально їх розібрати.

Основна частина. Насамперед слід фокусувати увагу на проблемі, яка виникає в законодавчій сфері, а саме законодавча неузгодженість конституційних норм і норм законодавства, а в окремих випадках – взагалі їх відсутність.

Прикладом може слугувати ситуація, коли Верховна Рада України приймає черговий Закон України «Про Державний бюджет України», де вона призупиняє дію інших нормативно-правових актів України в питаннях уже наданих пільг, компенсацій і гарантій. Такі дії є сумнівними й не припустимими в соціальній державі, адже зазначені питання складають конституційне право громадян на соціальний захист і достатній рівень життя (ст. ст. 46, 48 Конституції України), а також не можуть бути обмеженими, так би мовити, «заднім числом».

Законом України «Про Державний бюджет України» вносяться зміни щодо правового механізму забезпечення соціально-економічних прав на певний строк, що призводить до конституційного обмеження права на соціальний захист і фактично скасовує чи призупиняє дію чинних законів України в питаннях надання пільг, компенсацій і гарантій, зокрема їх належного забезпечення.

Такі дії Верховної Ради України й органів державної влади досить різко критикуються науковими колами. Так, С.О. Верланов зауважує, що зазначені дії Верховної Ради України фактично знижують життєвий рівень громадян, який ні за яких умов не може бути нижчим від встановленого законом прожиткового мінімуму (ч. 3 ст. 46 Конституції України). Далі він наголошує, що все це призводить до порушення гарантованого в ст. 48 Конституції України права кожного на достатній життєвий рівень (Верланов, 2009).

Досліджуючи питання обмеження прав людини, С.О. Верланов з'ясував, що до Конституційного Суду України неодноразово надходили звернення від народних депутатів стосовно визнання окремих положень законів про Державний бюджет України в питаннях призупинення або обмеження пільг, компенсацій і гарантій такими, що не відповідають Конституції України (Верланов, 2009), де у відповідних рішеннях Конституційний Суд України визначає, що органи державної влади, місцевого самоврядування та їх посадові особи повинні дотримуватись у своїй діяльності соціальних зобов'язань, які покладені на них державою, та всіма юридичними засобами здійснювати забезпечення реалізації всіх складових частин конституційного права на соціальний захист.

У рішенні Конституційного Суду України від 4 червня 2019 року наголошується, «що держава Україна як учасниця Міжнародного пакту про економічні, соціальні й культурні права 1966 року визнає право кожної людини на соціальне забезпечення, включаючи соціальне страхування, та може встановлювати тільки такі обмеження цього права, які визначаються законом, і лише в такому обсязі, що сумісно з природою зазначеного права, й виключно з метою сприяння загальному добробуту в демократичному суспільстві» (Рішення Конституційного Суду України, 2019).

Це свідчить про те, що Конституційний Суд України обіймає позицію активного захисника соціально-економічних прав, визначаючи конституційність їх обмеження та керуючись у своїй діяльності принципом рівності (ст. 21 і ст. 24 Конституції України), принципом невичерпності прав і заборони звужування їх змісту й обсягу (ст. 22 Конституції України), а також принципом можливості обмеження прав і свобод людини виключно положеннями Конституції України (ст. 64 Конституції України).

Отже, обмеження прав і свобод можуть бути визнані правомірними лише за умов та у спосіб, передбачений законом, мають на меті забезпечення визначених законом суспільних інтересів та є домірними¹ з такою метою.

Помилково вважати, що надання «спеціальних заходів захисту» є дискримінацією решти соціальних груп, які потребують допомоги. Адже Конституційний Суд України в одному зі своїх рішень (Рішення Конституційного Суду України у справі № 7-рп/2016, 2016) вживає термін «спеціальні заходи соціального захисту для окремих категорій службовців», що передбачено ст. ст. 17, 130 Конституції України й зумовлено особливостями їх правового статусу, тим самим встановлюючи пріоритет принципу додаткових конституційних гарантій над принципом рівності. А для решти громадян застосовує загальне правило, що закріплене ч. 1 ст. 46 Конституції України, за яким «громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості й в інших випадках, передбачених законом» (Конституція України, 1996: 141).

В.І. Іваненко зазначає, що такий підхід Конституційного Суду України свідчить про те, що пільги, компенсації та гарантії, право на які передбачено чинним законодавством, є додатком до основних джерел існування та необхідною складовою частиною конституційного права на забезпечення достатнього життєвого рівня (ст. 48 Конституції України).

Разом із тим в одному зі своїх рішень Конституційний Суд України наголошує, що, встановивши законні правові підстави й порядок призначення пенсій, їх розмір, законодавець може встановлювати особливі умови її набуття та призначення для окремих категорій громадян, ураховуючи всі об'єктивно значущі обставини їхньої трудової діяльності. Однак це повинно здійснюватися з дотриманням вимог Конституції України разом із принципами рівності й справедливості (Рішення Конституційного Суду України, 2019).

С.О. Верланов, аналізуючи процес підготовки нового закону про Державний бюджет України, узагальнює, що «для певних категорій працівників бюджетних установ, як і для інших громадян, не можуть бути встановлені окремі пільги, компенсації та гарантії, а їх надання є питанням доцільності й залежить насамперед від фінансових можливостей держави, а отже, видатки на фінансування таких пільг, компенсацій і гарантій, їх розмір (обсяг) мають визначатися законом про Державний бюджет України на певний рік» (Верланов, 2009).

Але подібна неузгодженість у законодавчому регулюванні постійно виникає в питаннях соціального захисту. Зокрема, як вже зазначалось раніше, під час прийняття чергового Закону України «Про державний бюджет». Цим законом обмежуються права на соціальні виплати й допомоги у зв'язку з «бюджетним дефіцитом і скороченням надходжень до державного бюджету». Хоча таке право визнається та гарантується ст. 46 Конституцією України «загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням коштом страхових внесків громадян, підприємств, установ та організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними» (Конституція України, 1996: 141).

Конституційний Суд України зазначає, що заходи, які спрямовані на забезпечення державою соціального захисту певних категорій осіб, у зв'язку з економічною доцільністю², соціально-економічними обставинами не можуть бути скасовані чи звужені (Рішення Конституційного Суду України у справі № 7-рп/2016, 2016).

З огляду на таку позицію дискусійним залишається питання надання монетизованих соціальних пільг, а саме монетизованого пільгового проїзду. Йдеться про порядок реалізації права на безплатний проїзд в окремих видах громадського транспорту для окремої соціально-вразливої категорії населення. Раніше, до внесення змін Верховною Радою України до низки законів, які запровадили автоматизовану систему обліку оплати проїзду в міському пасажирському транспорті, особи мали необмежену кількість безоплатного проїзду. За новими правилами монетизованого пільгового проїзду кожен регіон України здійснюватиме видатки з місцевого бюджету й надаватиме компенсаційні виплати пільговим категоріям населення з метою монетизації проїзду. На наш погляд, такий підхід може суттєво обмежити право пільговиків на безплатний проїзд у міському пасажирському транспорті, адже органи місцевого самоврядування визначатимуть кількість поїздок і вартість компенсацій.

Крім того, у зв'язку з нарахуванням монетизованих субсидій і пільг у монетизованій формі за оплату житлово-комунальних послуг зростає невдоволення серед українського населення. Адже відповідно до рішення Кабінету Міністрів України від 17 квітня 2019 року № 373 (Постанова Кабінету Міністрів України № 373, 2019) затверджено новий порядок надання пільг на оплату житлово-комунальних послуг, згідно з яким попередньо встановлений формат знижок для пільгових категорій населення змінено на виплати у вигляді грошових компенсацій у готівковій і безготівковій формі. У порівнянні загальна сума знижок для пільгової категорії населення до введення монетизації була значно вигіднішою за нинішню, раніше люди сплачували менше за житлово-комунальні послуги. Знову ж таки це свідчить про звуження обсягу соціально-економічних прав людини, тобто їх обмеження.

¹ Домірний – який перебуває в правильному співвідношенні з чим-небудь; допустимий і пропорційний. Див.: Рішення КСУ у справі № 3-208/2018 (2402/18) від 13 червня 2019 року.

² Економічна доцільність – це аргументоване обґрунтування, спрямоване на досягнення економічного результату або особистих цілей, які не порушують вимог законодавства України. Див.: Постанова «Про затвердження Положення про порядок здійснення банками аналізу та перевірки документів про фінансові операції та їх учасників» від 15 серпня 2016 року №369.

До речі, в одному з журналістських опитувань (Електронний ресурс) було виявлено, що люди невдоволені такою реформою. Єдине, що їх задовольняє, так це те, що державна допомога надходить на рахунок споживача й споживач може розрахуватися нею, безпосередньо знявши її з банкомата, а також що тепер банк не може самостійно розподіляти грошові кошти, адже може виникнути така ситуація, за якої одна й та сама послуга буде сплачена двічі, якщо споживач сплачує фактично за показниками лічильників і не знає про дії банку (Електронний ресурс).

З одного боку, такі зміни в законодавчому регулюванні детерміновані економічною кризою та мають на меті зменшити навантаження на державний бюджет. Проте, на думку Конституційного Суду України, видатки з державного бюджету, зокрема у сфері охорони здоров'я та соціального забезпечення мають розподілятися в належному обсязі й ефективно використовуватись. Тому такі дії необхідні для виконання державного обов'язку щодо збереження генофонду Українського народу. Конституційний Суд України зазначає, що скасування чи обмеження пільг, компенсацій і гарантій як особливої форми відшкодування завданої шкоди окремій категорії громадян без рівноцінної їх заміни засвідчує відступ держави від свого конституційного обов'язку (Рішення Конституційного Суду України, 2014).

О.З. Панкевич зазначає, що «соціально-економічні права мають свою специфіку щодо способів їхньої реалізації та захисту, адже ступінь їх гарантованості з боку держави — на відміну від класичних прав «першого покоління» — перебуває в жорсткій залежності від стану економіки, або, за визначенням І.А. Ледаха, від «соціальної дієздатності держави». Ураховуючи сьогодення, на тлі масового безробіття, тотального зuboжіння та інших прикрих реалій життя визначені Конституцією України положення про забезпечення прав особи на працю (ст. 43), соціальний захист (ст. 46), житло (ст. 47), достатній життєвий рівень для себе й своєї сім'ї (ст. 48) мають радше декларативний характер і свідчать про «добрі наміри», аніж програму дій держави (Панкевич, 2006: 176).

Рішенням Конституційного Суду України від 27 лютого 2020 року було визнано, що обмеження дійсно призводять до звуження прав громадян на соціальний захист, «позбавляють певну категорію осіб можливості отримання допомоги по безробіттю протягом певного періоду. Під час прийняття нових законів або внесення змін до чинних законів не допускається звуження змісту й обсягу наявних прав і свобод (ч. 3 ст. 22 Конституції України), інакше погіршується становище особи в суспільстві через обмеження прав і свобод, закріплених у законах України» (Рішення Конституційного Суду України, 2020).

Разом із тим у цьому рішенні Конституційний Суд України наголосив, що держава не може в односторонньому порядку відмовлятися від гарантованих зобов'язань щодо соціального захисту осіб, які вже виконали свій обов'язок перед державою щодо захисту її суверенітету й територіальної цілісності (Рішення Конституційного Суду України, 2020).

Далі Конституційний Суд України дійшов висновку, що Бюджетним Кодексом не можна змінювати, скасовувати чи зупиняти дію інших законів, а також встановлювати додаткове чи будь-яке інше законодавче регулювання відносин, яке має розбіжності з раніше прийнятими законами України в питаннях визначення спеціального регулювання (Рішення Конституційного Суду України, 2020).

Конституційний Суд України вважає, що «обмеження або скасування пільг, інших гарантій соціального захисту можливе лише в разі запровадження рівноцінних або більш сприятливих умов соціального захисту» (Рішення Конституційного Суду України, 2020).

Очевидно, що така позиція Конституційного Суду України відповідає та узгоджується із закріпленими принципами й цінностями соціальної держави в Конституції України. Поняття соціальної держави має розкриватись у контексті потреб людини, оскільки, не враховуючи значення останніх, це поняття не матиме практичного обґрунтування та матиме суто декларативний характер.

На підтримку такої позиції слід звернутись до праці «Мотивація особистості» А. Маслоу, де він зазначив, що «без задоволення справжніх людських потреб людина як вид не може існувати взагалі як особистість. Адже власні потреби індивіда діють на нього як природна необхідність, тому він не може не зважати на них. Так відбувається символічний обмін свободи індивіда на його блага». Тобто людина добровільно віддає певні свої права державі, які безпосередньо пов'язані зі свободою діяти так, як хочеться, а держава дає благо (Маслоу, А., 1999)

На думку В.І. Шишкіна, «під соціальною державою, яка проголошена в ст. 1 Конституції України, розуміються не тільки зобов'язання зі сторони державних інститутів відносно соціальних проблем, а ще й соціальні зобов'язання всіх членів суспільства, в тому числі й роботодавців, щодо боротьби з безробіттям. Держава є інструментом, який визначено положеннями ст. 1 і ст. 3 Конституції України, й має не лише встановлювати гарантії або зобов'язання, а й за допомогою правових механізмів регулювати суспільні відносини в кризових і в складних ситуаціях для держави, які за нормальних умов не були б помітні (Окрема думка судді Конституційного Суду України В.І. Шишкіна, 2009).

Цікавою залишається ситуація з обмеженням права на зайняття підприємницькою діяльністю, оскільки спеціальними законами можуть визнаватися різноманітні засоби обмеження цього права й встановлюватись заборони щодо здійснення підприємницької діяльності, наприклад Законом України «Про захист економічної конкуренції» від 2001 року, Законом України «Про ліцензування видів господарської діяльності» від 2015 року, Господарським кодексом України, Цивільним кодексом України тощо. Цими законами визначається порядок здійснення державного регулювання права на зайняття підприємницькою діяльністю, що виражається в застосуванні правових обмежень для суб'єктів підприємництва, з метою легітимізації їх підприємницької діяльності й зобов'язання сплачувати збори й податки до державного бюджету України.

Держава здійснює контроль за якістю та безпечністю продукції, послуг чи робіт за для захисту прав споживачі. Також із метою охорони прав людини й інтересів держави чи в інтересах національної економіки можуть зазнавати обмежень окремі види підприємницької діяльності, наприклад ліцензування виробництва зброї.

Тобто важливою складовою частиною здійснення права на зайняття підприємницькою діяльністю є участь органів державної влади, яка безпосередньо обмежує таке право, видаючи ліцензії, патенти, сертифікати тощо. Це означає, що для зайняття підприємницькою діяльністю особою, яка виявила такі наміри, законодавство висуває низку вимог та умов, після виконання яких може бути реалізоване таке право.

Тут виникає головна проблема, яка пов'язана зі складністю цього процесу й зумовлена відсутністю ефективного механізму державної реєстрації, зокрема в питаннях суттєвої розбіжності щодо визначення його порядку у внутрішніх інструкціях органів місцевої влади й у законах.

Значна кількість заборон та обмежень у підприємницькій діяльності зумовлена перехідним станом суспільства та є застарілою. Вони безпосередньо пов'язані зі свободою договірних відносин саме через встановлення обмежень щодо укладення угод зі зменшенням диспозитивності під час визначення цінкових, платіжних та інших умов забезпечення зобов'язань. Такі обмеження зазвичай не стосуються заборони окремих видів підприємницької діяльності чи стану економічної конкуренції та не пов'язані з визначенням сфери державної монополії чи захистом прав споживачів (Савченко, 2016).

Сутність проблеми полягає в тому, що в усіх цих процедурних моментах переважає суб'єктивний підхід, який створює перепони, ускладнює та затуляє час осіб, які виявили намір здійснювати підприємницьку діяльність. У глобальному вимірі це породжує неспроможність людей заробляти гроші та, як наслідок, сплачувати податок з отриманого прибутку до державного бюджету, що своєю чергою впливає на економіку держави й соціальну сферу життя людей.

Резюмуючи, Конституційний Суд України надав ґрунтовне роз'яснення щодо конституційності запроваджених урядом обмежень прав і свобод людини, зокрема соціально-економічних, що є допустимим у правовій державі та є проявом демократії в суспільстві. Конституційний Суд України вкотре підтвердив свою незалежність і плюралізм думок у прийнятті рішень. Саме завдяки його роботі в Україні продовжує діяти й виконуватись Конституція України.

Слід зазначити, що соціально-економічні права динамічні, а тому протягом останніх років прослідковується позитивна тенденція поширення доктрини «Живої Конституції», яку активно підтримував В. Кампо. Ідея доктрини полягала в тому, що суд має здійснити остаточний перехід до доктрини «живої Конституції», яка гарантуватиме вищий рівень розв'язання правових питань шляхом перегляду рішень Конституційним Судом України, про що можна судити за прийнятими рішеннями у 2008, 2011, 2012, 2014, 2016, 2017, 2018, 2019 роках. У справах про соціальні гарантії Конституційним Судом України були прийняті такі рішення, які в більшості були політично й економічно зумовленими й переглядалися ним залежно від трансформацій суспільних відносин, економічної ситуації в державі, поетапній зміні правосвідомості громадян у державі й у світі в цілому.

Ключове, на чому наголошує у своїх рішеннях Конституційний Суд України, – це те, що держава може здійснювати регулювання змісту й обсягу соціальних прав, встановлюючи правові обмеження щодо їх реалізації як Конституцією України, так і законами України. Однак ці законодавчі обмеження мають бути недискримінаційного характеру й відповідати положенням частини першої та другої ст. 24 Конституції України: «Громадяни мають рівні конституційні права й свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного й соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками» (Конституція України, 1996: 141). А також запропоновані законодавчі обмеження не повинні порушувати зміст соціальних прав (Рішення Великої палати Конституційного Суду України, 2018).

Наприклад, така норма-гарантія, як право на охорону здоров'я, медичну допомогу, що зазначена в ст. 49 Конституції України, є нормативним визначенням, яке не змінювалося із часу прийняття Конституції, але зазнавали трансформацій підходи до тлумачення її змісту.

Зважаючи на те, що права людини в Україні перебувають під захистом міжнародного права, повторюючи Статут Всесвітньої організації охорони здоров'я 1946 року, в ст. 12 Міжнародного пакту про економічні, соціальні й культурні права передбачено, що «держави – учасниці Пакту визнають право кожного на найвищий досяжний рівень фізичного й психічного здоров'я. Заходи, яких повинні вжити держави – учасниці Пакту для повного здійснення цього права, містять ті, які необхідні для: запобігання та лікування епідемічних, ендемічних, професійних та інших хвороб і боротьби з ними; створення умов, які б забезпечували всім медичну допомогу й медичний догляд у разі хвороби (Міжнародний пакт про економічні, соціальні й культурні права, 1973).

Загальноприйняті правові стандарти для оцінки конституційності обмежень прав людини викладені в Принципах Сиракузи – не обов'язковому документі – Економічною та Соціальною Радою ООН у 1985 році (Принципи Сиракузи). У них наголошується, що обмежувальні заходи мають бути доступно й науково обґрунтованими за конкретних обставин і недискримінаційними, пропорційними, необхідними. Зокрема, законними вважатимуться ті обмеження прав людини, в разі запровадження яких уряд враховуватиме такі критерії:

- 1) обмеження передбачено й здійснюється відповідно до закону;
- 2) обмеження відповідає законній меті загального інтересу;

- 3) обмеження є суто необхідним у демократичному суспільстві для досягнення мети;
- 4) для досягнення тієї ж мети доступні не менш нав'язливі й обмежувальні засоби;
- 5) обмеження ґрунтується на наукових доказах, а не розробляється чи накладається довільно, тобто необґрунтованим або іншим чином дискримінаційним способом. Зокрема, будь-яке обмеження має бути застосоване з повагою до людської гідності й за необхідності підлягати перегляду.

Тобто український парламент перед тим, як вносити зміни в чинне законодавство, котрі безпосередньо визначають порядок обмеження соціальних та економічних прав людини, повинен всебічно дослідити стан проблеми, реальні фінансово-економічні можливості держави та європейську напрацьовану практику. Лише після такого системного підходу до розв'язання проблем, пов'язаних з обмеженням соціально-економічних прав, в Україні буде високий рівень життя населення, якісна соціальна сфера життя та економічне піднесення.

Адже цілком стає зрозуміло, що порушення одного права безпосередньо пов'язане з порушенням інших прав і може призводити до низки негативних наслідків, які унеможливають здійснення інших прав, а саме порушення встановлених Конституцією вимог щодо обмеження соціально-економічних прав, таких як:

- права на соціальний захист – призводить до позбавлення особи можливості отримувати від держави пільги, компенсації, пенсії, соціальну допомогу й інші соціальні виплати. Наприклад, у рішенні Конституційного Суду України зазначається, що «зміна умов призначення пенсій особам, які належать до певної категорії працівників, з урахуванням наявності відповідного стажу роботи, призводить до такого нормативного регулювання призначення пенсій, яке суттєво впливає на очікування вказаних осіб, погіршує їх юридичне становище стосовно права на призначення пенсій, що має реалізовуватись під час зміни нормативного регулювання лише в разі справедливого поліпшення умов праці й впевненості в настанні відповідних юридичних наслідків, пов'язаних із реалізацією права виходу на пенсію» (Електронний ресурс);

- права на житло – призводить до примусового виселення людей із власних домівок тощо;

- права на достатній життєвий рівень для себе й своєї сім'ї – унеможливає забезпечення мінімальними фізіологічними й соціальними потребами. Слід зазначити, що в ст. 25 Загальної декларації прав людини визначено право кожної людини на такий життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд і необхідне соціальне обслуговування, яке є необхідним для підтримання здоров'я та добробуту її самої та її сім'ї, а також право на забезпечення в разі безробіття, хвороби, інвалідності, вдовства, старості чи іншого випадку втрати засобів до існування через незалежні від неї обставини (Загальна декларація прав людини, 1948);

- права на підприємницьку діяльність – призводить до порушення свободи підприємництва й конкуренції з належним захистом прав осіб, що здійснюють підприємницьку діяльність; породжує «тіньове» підприємництво; призводить до появи кримінальних інституцій щодо розв'язання конфліктів і забезпечення виконання зобов'язань; створює проблему вибору засобів правового захисту тощо (Електронний ресурс);

- права на працю – унеможливає отримання мінімальної заробітної плати, достатньої для гідного рівня життя; призводить до дискримінації під час влаштування на роботу з боку роботодавця (за ознаками статі, раси, політичних переконань, соціального походження і так далі); до відсутності нормованого робочого часу тощо. З такого приводу Конституційний Суд України надає роз'яснення, що «порушення рівності працівників у трудових правах і гарантіях є недопустимим, а будь-яке обмеження повинне мати об'єктивне й розумне обґрунтування та здійснюватися з урахуванням і дотриманням приписів Конституції України й міжнародних правових актів» (Рішення Конституційного Суду України, 2019);

- права на відпочинок – позбавляє робітника права на щорічну відпустку або грошової компенсації за неї тощо;

- права на страйк для захисту економічних і соціальних інтересів – унеможливає розв'язання трудового спору й захист прав працівників підприємств, установ, організацій;

- права володіти, користуватися, розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності – призводить до незаконного привласнення чужого майна тощо. Конституційний Суд України роз'яснює, що право власності не абсолютне, воно може зазнавати обмежень, але втручання в зміст цього права може відбуватися лише на підставі закону, дотримуючись принципів пропорційності (досягнення розумного співвідношення між інтересами особи індивіда й суспільства) та юридичної визначеності. Далі деталізується, що можна вважати пропорційними заходами обмеження права власності в інтересах суспільства: це заходи, які є найменш обтяжливими для прав і свобод людини серед усіх доступних для застосувань заходів (Рішення Конституційного Суду України, 2019);

- права на охорону здоров'я, медичну допомогу й медичне страхування – завдає шкоди здоров'ю людини; позбавляє можливості здійснювати медичне обстеження та лікування в медичних установах тощо.

Висновки. Підбиваючи підсумок здійсненого наукового дослідження, ми дійшли висновку, що недотримання державою своїх обов'язків щодо гарантування безперешкодної реалізації соціально-економічних прав, а також порушення сутнісного змісту їх конституційних обмежень неминуче призводить до порушень соціально-економічних прав людини.

Конституційний Суд України у своїх рішеннях всебічно тлумачить і розкриває зміст правомірних обмежень, які передбачені Конституцією України. Під обмеженнями розуміється можливість втручання в зміст та обсяг конституційних прав і свобод людини й громадянина з боку держави, за допомогою юридичних засобів, які відповідають вимогам верховенства права, доцільності, необхідності й пропорційності в демократичному суспільстві, тобто є домірними. У більшості своїх рішень Конституційний Суд України зазначає,

що основною метою обмежень є охорона основоположних суспільних цінностей, таких як життя, здоров'я, гідність, свобода, моральність населення, громадський порядок і національна безпека (Рішення Конституційного Суду України, 2019).

Не викликає сумнівів, що Конституція України за своїм змістом є унікальною, в ній враховані всі ключові аспекти правової, демократичної та, головне, соціально орієнтованої держави. Дієвість норм Конституції може забезпечити лише висока правосвідомість як працівників державного апарату, так і всіх громадян. Необхідно лише підсилити дієвість норм Конституції за допомогою законів, які чітко визначатимуть засади й порядок допустимих обмежень соціально-економічних прав, оскільки можна вважати ті обмеження неправомірними, які не відповідають вимогам встановлених у ст. 22 Конституції України, де забороняється звуження змісту чи обсягу наявних конституційних прав і свобод людини, яке призводить до порушення їхньої сутності (Конституція України, 1996: 141).

Отже, важливо регламентувати обов'язки посадовців та їх повноваження в питаннях реалізації соціально-економічних прав людини, зокрема під час здійснення їх обмеження. Така законодавча норма має бути прописана таким чином, щоб її можна було тлумачити лише однозначно. Адже на основі аналізу даних правозастосовної практики значна частина неправомірних обмежень соціально-економічних прав людини трапляється саме через неоднозначність тлумачення норм, що призводить до перевищення меж допустимих обмежень або неправомірного звуження змісту права.

З метою уникнення та недопущення порушення або неналежного обмеження вважаємо за необхідне застосування позитивного міжнародного досвіду й рекомендацій використання формули, закладеної в Принципах Сиракузи, під час обмеження соціально-економічних прав людини органами державної влади України.

Список використаних джерел:

1. Верланов С.О. Економічні і соціальні права людини: європейські стандарти та їх впровадження в юридичну практику України (загальнотеоретичне дослідження). *Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина*. Серія І. Дослідження та реферати. Випуск 19. Львів : Край, 2009. 196 с.
2. Загальна декларація прав людини : Міжнародний документ від 10 грудня 1948 року. *База даних «Законодавство України»*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.
3. Аналіз стану здійснення правосуддя адміністративними судами в першому півріччі 2020 року. Київ, 2020. 54 с. *Верховний суд України*. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/KAS_analiz_i_pivr_2020.pdf.
4. Деякі питання надання житлових субсидій на пільг на оплату житлово-комунальних послуг, придбання твердого палива і скрапленого газу у грошовій формі : Постанова Кабінету Міністрів України № 373 від 17 квітня 2019 року / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/373-2019-п#Text>.
5. Рум'янцева В.В. Проблеми захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в господарських судах України. *Міністерство юстиції*. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_1956.
6. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
7. Маслоу. А. Мотивация и личность. 290 с. *Бим-Бад Борис Михайлович* : официальный сайт. URL: http://www.bim-bad.ru/docs/maslow_motivation_and_personality.pdf.
8. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права : Міжнародний документ від 16 грудня 1966 року. *База даних «Законодавство України»*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text.
9. Монетизація субсидій та пільг: у Вінниці пояснили особливості отримання державної допомоги. 3 грудня 2019 року. *Pay.vn.ua* : вебсайт. URL: <https://pay.vn.ua/articles/970>.
10. Савченко Е.О. Обмеження права та конституційне право на зайняття підприємницькою діяльністю. 2016. URL: <https://www.businesslaw.org.ua/obmejennya-prava-ta-constytuciine-pravo-na-zanyattya-pidpryemnytskou-diyalnistu/>.
11. Окрема думка судді Конституційного Суду України В.І. Шишкіна стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України (п007100-09) щодо відповідності Конституції України (254к/96-ВР) (конституційності) підпункту 13 пункту 4 розділу I Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо зменшення впливу світової фінансової кризи на сферу зайнятості населення» (799-17) (справа про допомогу по безробіттю звільненим за угодою сторін). *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.
12. Панкевич О.З. Соціальна держава та права людини «другого покоління» (загальнотеоретичне дослідження). *Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Академії правових наук України* / Редкол. : П.М. Рабінович (голов. ред.) та ін. Серія 1. Дослідження та реферати. Випуск 11. Львів : «Астрон», 2006. 176 с.
13. Правова природа та структура Угоди про асоціацію з ЄС. Блок 1. Частина 2. *Спецпроект EDERA та міжнародного фонду «Відродження»*. URL: <https://eu-agreement.ed-era.com/b1/p2>.
14. Рішення Конституційного Суду України (Велика палата) у справі за конституційними поданнями 45 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про пенсійне забезпечення» та 48 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень законів України «Про пенсійне забезпечення», «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи», «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб», «Про державну службу», «Про судову експертизу», «Про Національний банк України», «Про службу в органах місцевого самоврядування», «Про статус народного депутата України», «Про

- дипломатичну службу», «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», «Про Кабінет Міністрів України», «Про прокуратуру», а також Положення про помічника-консультанта народного депутата України, затвердженого Постановою Верховної Ради України від 13 жовтня 1995 року справа № 379/95–ВР від 4 червня 2019 року № 2-р/2019. *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va02p710-19#Text>.
15. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 54 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 44, 47, 78, 80 Закону України «Про Державний бюджет України на 2004 рік» та конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частин другої, третьої, четвертої статті 78 Закону України «Про Державний бюджет України на 2004 рік» (справа про зупинення дії або обмеження пільг, компенсацій і гарантій) справа № 1-27/2004 від 1 грудня 2004 року. *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v020p710-04#Text>.
 16. Рішення Конституційного суду у справі за конституційними поданнями Верховного Суду України та 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців третього, четвертого пункту 13 розділу XV «Прикінцеві положення» Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та офіційного тлумачення положення частини третьої статті 11 Закону України «Про статус суддів» (справа про рівень пенсії і щомісячного довічного грошового утримання) від 11 жовтня 2005 року № 8-рп/2005. *Конституційний Суд України* : Офіційний вебсайт. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/4461-pensiyi>.
 17. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень другого речення частини сьомої статті 43, першого речення частини першої статті 54 Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» від 20 грудня 2016 року № 7-рп/2016. *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-16#Text>.
 18. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) підпунктів 2–7, 12 та 14 пункту 4 розділу I Закону України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» від 28 грудня 2014 року № 76–III. *Конституційний Суд України* : Офіційний вебсайт. URL: <http://www.ccu.gov.ua/povuna/konstytuciynyy-sud-ukrayiny-uhvalyv-rishennya-yakym-vidnovyv-socialni-garantiyi-postrazhdalym>.
 19. Рішення Конституційного Суду України у справі № 1-247/2018(3393/18) 27 лютого 2020 року № 3-р/2020 за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремого положення пункту 26 розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» Бюджетного кодексу України Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» від 22 жовтня 1993 року № 3551–XII (Відомості Верховної Ради України, 1993 р., № 45, ст. 425) зі змінами. *Протокол* : юридичний інтернет-ресурс. URL: [https://protocol.ua/ua/konstitutsiyniy_sud_ukraini_uhvaliv_rishennya_yakim_zahistiv_sotsialni_prava_veteraniv_viyuni_\(sprava_1_247_2018\(3393_18\)\)/](https://protocol.ua/ua/konstitutsiyniy_sud_ukraini_uhvaliv_rishennya_yakim_zahistiv_sotsialni_prava_veteraniv_viyuni_(sprava_1_247_2018(3393_18))/).
 20. Рішення Великої палати Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень пункту 7 розділу II Закону України «Про запобігання фінансової катастрофи та створення передумов для економічного зростання в Україні» від 7 листопада 2018 року № 9-р/2018. *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-18#Text>.
 21. Рішення Конституційного Суду України (Перший сенат) у справі за конституційними скаргами Байшева Павла Вікторовича, Буракової Ольги Олександрівни, Даць Ірини Вільямівни, Дедковського Вячеслава Вікторовича, Желізняка Михайла Васильовича, Кожухарової Людмили Анатоліївни щодо відповідності Конституції України (конституційності) пунктів 2, 3 розділу II «Прикінцеві положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження контрактної форми роботи у сфері культури та конкурсної процедури призначення керівників державних та комунальних закладів культури» від 28 січня 2016 року № 955–VIII зі змінами від 12 липня 2019 року № 5-р(I)/2019. *Конституційний Суд України* : Офіційний вебсайт. URL: <https://ccu.gov.ua/novuna/rishennya-ksu-u-spravi-za-konstytuciynymy-skargamy-baysheva-pv-burlakovoyi-oo-dac-iv-1/>.
 22. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень розділу I, пункту 2 розділу III «Прикінцеві положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення» від 2 березня 2015 року № 213–VIII від 23 січня 2020 року № 1-р/2020. *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-20#Text>.
 23. Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат) у справі за конституційною скаргою Жабо Тетяни Максимівни щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини третьої статті 40 Кодексу законів про працю України від 4 вересня 2019 року № 6-р(II)/2019. *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va06p710-19#Text>.
 24. Рішення Конституційного Суду України (Перший сенат) у справі за конституційною скаргою товариства з обмеженою відповідальністю «МЕТРО КЕШ ЕНД КЕРІ Україна» щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців двадцять четвертого, двадцять п'ятого, двадцять шостого розділу I Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо уточнення деяких положень та усунення суперечностей, що виникли при прийнятті Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо покращення інвестиційного клімату в Україні» від 23 березня 2017 року № 1989–VIII від 5 червня 2019 року № 3-р(I)/2019. *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va03p710-19#Text>.

25. Принципи Сиракузи. *Охорона здоров'я і права людини* : ресурсний посібник. 2015. Розділ 3. Туберкульоз і права людини. 139 с. URL: http://medicallaw.org.ua/fileadmin/user_upload/PDF/ресорс/Ресорс_розділ_3.pdf.

References:

- Verlanov S.O. Ekonomichni i sotsialni prava liudyny: yevropeiski standarty ta yikh vprovadzhennia v yurydychnu praktyku Ukrainy (zahalnoteoretychne doslidzhennia).[Verlanov SO Economic and social human rights: European standards and their implementation in the legal practice of Ukraine (general theoretical research).]– Serii I. Doslidzhennia ta referaty. Vypusk 19. Lviv: Krai, 2009 [in Ukrainian].
- Zahalna deklaratsiia prav liudyny 1948 r.[Universal Declaration of Human Rights in 1948]. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua> [in Ukrainian].
- Retrieved from: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/KAS_analiz_i_pivr_2020.pdf.
- Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/373-2019-p#Text>.
- Retrieved from: https://minjust.gov.ua/m/str_1956.
- Konstytutsiia Ukrainy vid 28 chervnia 1996 r.[Constitution of Ukraine of June 28, 1996] //Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy № 30. St. 141 [in Ukrainian].
- Maslou. A.Motyvatyia y lychnost (Evraziia 1999)[Maslow. A. Motivation and personality (Eurasia 1999)]. Retrieved from: http://www.bim-bad.ru/docs/maslow_motivation_and_personality.pdf [in Ukrainian].
- Mizhnarodnoho paktu pro ekonomichni, sotsialni ta kulturni prava vid 19.10.1973 [International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights of 19.10.1973]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text [in Ukrainian].
- Monetyzatsiia subydiit ta pilh: u Vinnytsi poiasnyly osoblyvosti otrymania derzhavnoi dopomoh. [Monetization of subsidies and benefits: in Vinnytsia the peculiarities of receiving state aid were explained. 2019]. Retrieved from: <https://pay.vn.ua/articles/970> [in Ukrainian].
- Obmezhenia prava ta konstytutsiine pravo na zainiattia pidpriemnytskoiu diialnistiu, Eduard Savchenko/ [Restrictions on the right and constitutional right to engage in entrepreneurial activity, Eduard Savchenko]. Retrieved from: <https://www.businesslaw.org.ua/obmezhennya-prava-ta-constytuciine-pravo-na-zanyattya-pidpriemnyckou-diyalnistu/> [in Ukrainian].
- Okrema dumka suddi Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy V.I. Shyshkina stovosno Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam Prezidenta Ukrainy (n0007100-09) shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (254k/96-VR) (konstytutsiinosti) pidpunktu 13 punktu 4 rozdil I Zakonu Ukrainy “Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo zmenshennia vplyvu svitovoi finansovoi kryzy na sferu zainiatosti naselennia” (799-17) (sprava pro dopomohu po bezrobittiu zvilnenym za uhodoiu storin) [A separate opinion of the judge of the Constitutional Court of Ukraine VI Shishkin]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua> [in Ukrainian].
- Pankevych O. Sotsialna derzhava ta prava liudyny “druhoho pokolinnia” (zahalnoteoretychne doslidzhennia)) / [Pankevych O. The social state and human rights of the “second generation” (general theoretical research)] / Pratsi Lvivskoi laboratorii prav liudyny i hromadianyna Naukovo-doslidnoho instytutu derzhavnoho budivnytstva ta mistsevoho samovriadvannia Akademii pravovykh nauk Ukrainy/ Redkol.: P.M. Rabinovych (holov. red.) ta in. Serii 1. Doslidzhennia ta referaty. Vypusk 11. Lviv: “Astron”, 2006. 176 s. [in Ukrainian].
- Pravova pryroda ta struktura Uhody pro asotsiatsiiu. [Legal nature and structure of the Association Agreement]. Retrieved from: <https://eu-agreement.ed-era.com/b1/p2> [in Ukrainian].
- Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy (Velyka palata) u spravi za konstytutsiinym podanniam 45 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) okremykh polozhen Zakonu Ukrainy „Pro pensiine zabezpechennia“ ta 48 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) okremykh polozhen zakoniv Ukrainy „Pro pensiine zabezpechennia“, „Pro status i sotsialnyi zakhyst hromadian, yaki postrazhdaly vnaslidok Chornobylskoi katastrofy“, „Pro pensiine zabezpechennia osib, zvilnenykh z viiskovoi sluzhby, ta deiakykh inshykh osib“, „Pro derzhavnu sluzhbu“, „Pro sudovu ekspertyzu“, „Pro Natsionalnyi bank Ukrainy“, „Pro sluzhbu v orhanakh mistsevoho samovriadvannia“, „Pro status narodnoho deputata Ukrainy“, „Pro diplomatychnu sluzhbu“, „Pro zahalnooboviazkove derzhavne pensiine strakhuvannia“, „Pro Kabinet Ministriv Ukrainy“, „Pro prokuraturu“, a takozh Polozhennia pro pomichnyka-konsultanta narodnoho deputata Ukrainy, zatverdzhеноho Postanovoiu Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 13 zhovtnia 1995 roku sprava № 379/95–VR vid 4 chervnia 2019 roku № 2-r/2019/ [Decision of the Constitutional Court of Ukraine (Grand Chamber) in the case on the constitutional petitions of 45 deputies of Ukraine on the compliance of the Constitution of Ukraine (constitutionality) of certain provisions of June 4, 2019 № 2-r / 2019 /]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua> [in Ukrainian].
- Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam 54 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhen statei 44, 47, 78, 80 Zakonu Ukrainy “Pro Derzhavnyi biudzhet Ukrainy na 2004 rik” ta konstytutsiinym podanniam Verkhovnoho Sudu Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhen chastyn druhoi, tretioi, chetvertoj statii 78 Zakonu Ukrainy “Pro Derzhavnyi biudzhet Ukrainy na 2004 rik” (sprava pro zupynennia dii abo obmezhenia pilh, kompensatsii i harantii) sprava № 1-27/2004 vid 1 hrudnia 2004 roku [Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional petition of 54 people’s deputies of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v020p710-04#Text> [in Ukrainian].
- Rishennia Konstytutsiinoho sudu u spravi za konstytutsiinym podanniam Verkhovnoho Sudu Ukrainy ta 50 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhen abzatsiv tretoho, chetvortoho punktu 13 rozdil XV “Prykintsevi polozhennia” Zakonu Ukrainy “Pro zahalnooboviazkove derzhavne pensiine strakhuvannia” ta ofitsiinoho tlumachennia polozhennia chastyny tretioi statii 11 Zakonu Ukrainy “Pro status suddiv” (sprava pro

- riven pensii i shehomisiachnoho dovichnoho hroshovoho utrymannia) vid 11 zhovtnia 2005 roku № 8-rp/2005 [Decisions of the Constitutional Court in the case on constitutional petitions of the Supreme Court of Ukraine and 50 people's deputies of Ukraine]. Retrieved from: <http://ccu.gov.ua/storinka-knygy/310-pryncyp-rivnosti-konstytuciynyh-prav-i-svobod-gromadyan-ukrayiny>. [in Ukrainian].
17. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam Verkhovnoho Sudu Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhen drugoho rechennia chastyny somoi statti 43, persoho rechennia chastyny pershoi statti 54 Zakonu Ukrainy "Pro pensiine zabezpechennia osib, zvilnenykh z viiskovoi sluzhby, ta deiakykh inshykh osib" vid 20 hrudnia 2016 roku № 7-rp/2016/[Decision of the Constitutional Court of Ukraine in a case on a constitutional petition of the Supreme Court of Ukraine on compliance with the Constitution of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua> [in Ukrainian].
 18. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam 50 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) pidpunktiv 2–7, 12 ta 14 punktu 4 rozdlu I Zakonu Ukrainy „Pro vnesennia zmin ta vyznannia takymy, shcho vtratyly chynnist, deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy“ vid 28 hrudnia 2014 roku № 76–III (dali – Zakon № 76). [Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional petition of 50 people's deputies of Ukraine on the conformity of the Constitution]. Retrieved from: <http://www.ccu.gov.ua/novyna/konstytuciyny-sud-ukrayiny-uhvalyv-rishennya-yakym-vidnovyv-socialni-garantiyi-postrazhdalym> [in Ukrainian].
 19. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi № 1-247/2018(3393/18) 27 liutoho 2020 roku № 3-r/2020 za konstytutsiinym podanniam 46 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) okremoho polozhennia punktu 26 rozdlu VI „Prykintsevi ta perekhidni polozhennia“ Biudzhethnoho kodeksu Ukrainy Zakonu Ukrainy „Pro status veteraniv viiny, harantii yikh sotsialnoho zakhystu“ vid 22 zhovtnia 1993 roku № 3551-XII (Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 1993 r., № 45, st. 425) zi zminamy [Judgment of the Constitutional Court of Ukraine in the case № 1-247 / 2018 (3393/18) February 27, 2020 № 3-r / 2020 on the constitutional petition of 46 people's deputies of Ukraine]. Retrieved from: [https://protocol.ua/ua/konstitutsiynyj_sud_ukraini_uhvaliv_rishennya_yakim_zahistiv_sotsialni_prava_veteraniv_viyni_\(sprava_1_247_2018\(3393_18\)\)/](https://protocol.ua/ua/konstitutsiynyj_sud_ukraini_uhvaliv_rishennya_yakim_zahistiv_sotsialni_prava_veteraniv_viyni_(sprava_1_247_2018(3393_18))/) [in Ukrainian].
 20. Rishennia Velykoi palaty Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam 50 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhen punktu 7 rozdlu II Zakonu Ukrainy „Pro zapobihannia finansovoi katastrofy ta stvorennia peredumov dlia ekonomichnoho zrostantia v Ukraini“ vid 7 lystopada 2018 roku № 9-r/2018/ [Decision of the Grand Chamber of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional petition of 50 people's deputies of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua> [in Ukrainian].
 21. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy (Persnyi senat) u spravi za konstytutsiinym skarhamy Baisheva Pavla Viktorovycha, Burlakovoi Olhy Oleksandrivny, Dats Iryny Viliamivny, Diedkovskoho Viacheslava Viktorovycha, Zhelizniaka Mykhaila Vasylovycha, Kozhukharovoi Liudmyly Anatoliivny shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) punktiv 2, 3 rozdlu II "Prykintsevi polozhennia" Zakonu Ukrainy "Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo zaprovadzhenia kontraktnoi formy roboty u sferi kultury ta konkursnoi protsedury pryznachennia kerivnykiv derzhavnykh ta komunalnykh zakladiv kultury" vid 28 sichnia 2016 roku № 955-VIII zi zminamy vid 12 lypnia 2019 roku № 5-r(I)/2019//[Judgment of the Constitutional Court of Ukraine] [in Ukrainian].
 22. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam 49 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) okremykh polozhen rozdlu I, punktu 2 rozdlu III „Prykintsevi polozhennia“ Zakonu Ukrainy „Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo pensiinoho zabezpechennia“ vid 2 bereznia 2015 roku № 213–VIII vid 23 sichnia 2020 roku № 1-r/2020 [Judgment of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional petition of 49 people's deputies of Ukraine on compliance with the Constitution of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua> [in Ukrainian].
 23. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy (Druhyi senat) u spravi za konstytutsiinoiu skarhoiu Zhabo Tetiany Maksymivny shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhen chastyny tretoi statti 40 Kodeksu zakoniv pro pratsiu Ukrainy vid 4 veresnia 2019 roku № 6-r(II)/2019//[Judgment of the Constitutional Court of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua> [in Ukrainian].
 24. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy (Persnyi senat) u spravi za konstytutsiinoiu skarhoiu tovarystva z obmezhenoiu vidpovidalnistiu „METRO KESH END KERI UKRAINA“ shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhen abzatsiv dvadtsiat chetvertoho, dvadtsiat piatoho, dvadtsiat shostoho rozdlu I Zakonu Ukrainy „Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy shchodo utocnennia deiakykh polozhen ta usunennia superechnosti, shcho vynykli pry pryiniatti Zakonu Ukrainy „Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy shchodo pokrashchennia investytsiinoho klimatu v Ukraini“ vid 23 bereznia 2017 roku № 1989–VIII vid 5 chervnia 2019 roku № 3-r(I)/2019//[Judgment of the Constitutional Court of Ukraine] [in Ukrainian].
 25. Pryntsypy Sirakuzy [Principles of Syracuse]. Retrieved from: http://medicallaw.org.ua/fileadmin/user_upload/PDF/resors/Resors_rozdil_3.pdf [in Ukrainian].